

Ett 1600-talsskepp vid Svindersviks gård

Arkeologisk förundersökning
RAÄ Nacka 275 och RAÄ Nacka 277

Fastighet: Sicklaön 90:1

Nacka kommun

Stockholms län

Södermanland

Jim Hansson

SJÖHISTORISKA

Ett 1600-talsskepp vid Svindersviks gård

Arkeologisk förundersökning

RAÄ Nacka 275 och RAÄ Nacka 277

Fastighet: Sicklaön 90:1

Nacka kommun

Stockholms län

Södermanland

Jim Hansson

Sjöhistoriska museet
en del av Statens maritima museer

P.O. Box 27131
SE-102 52 Stockholm
Tel 08 519 549 00

www.sjohistoriska.se
www.maritima.se

Sjöhistoriska museet är miljöcertifierat enligt ISO-14001.

Den här rapporten är tryckt på miljövänligt, FSC-certifierat papper utan optiska vitmedel (OBA), tillverkat på ett koldioxidneutralt pappersbruk.

© 2016 Sjöhistoriska museet
Arkeologisk rapport 2016:3
ISSN 1654-4927

Kart- och ritmaterial Författaren.

Layout och grafisk form Franciska Sieurin-Lönnqvist, Arkeobild.

Tryck Arkitektkopia, Stockholm 2016.

Omslagsbild Foto: Sara MacKey. Jim Hansson undersöker fartygslämningen Nacka 275.

Kartor © Lantmäteriet och Sjöfartsverket.

Innehåll

Innehåll	3
Sammanfattning och bakgrund	4
Kulturmiljö och historik	6
Tidigare undersökningar i Svindersviken	8
Förundersökningens syfte, metod och genomförande	8
Resultat	9
Diskussion	13
Referenser	14
Tekniska och administrativa uppgifter	15

Sammanfattning och bakgrund

Sammanfattning

Sjöhistoriska museet har den 16–17 oktober 2015 utfört en arkeologisk förundersökning i avgränsande syfte av fartygslämning Nacka 275 samt delvis undersökt hamnanläggningen Nacka 277. Förundersökningen genomfördes efter beslut av Länsstyrelsen i Stockholms län med anledning av en planerad sjökabel.

Nacka 275 är en näst intill helt övertäckt fartygslämning som är daterad till efter 1650. I syfte att fastslå lämningens ursprungliga storlek togs en

bottenstock upp för dokumentation och återdepoterades efter avslutad dokumentation. Med hjälp av bottenstockens information om ungefärlig storlek på vraket samt sonderingar på botten kunde vraket avgränsas till ett kärnområde på cirka 9×2 meter. En tre meters avgränsning runt vraket har lagts till och resulterade i ett område på cirka 15×8 meter. Området innehåller mestadels löst liggande skeppstimmer, i dess norra del förekommer delar av flera ekfat men de kan inte med säkerhet knytas till skeppet.

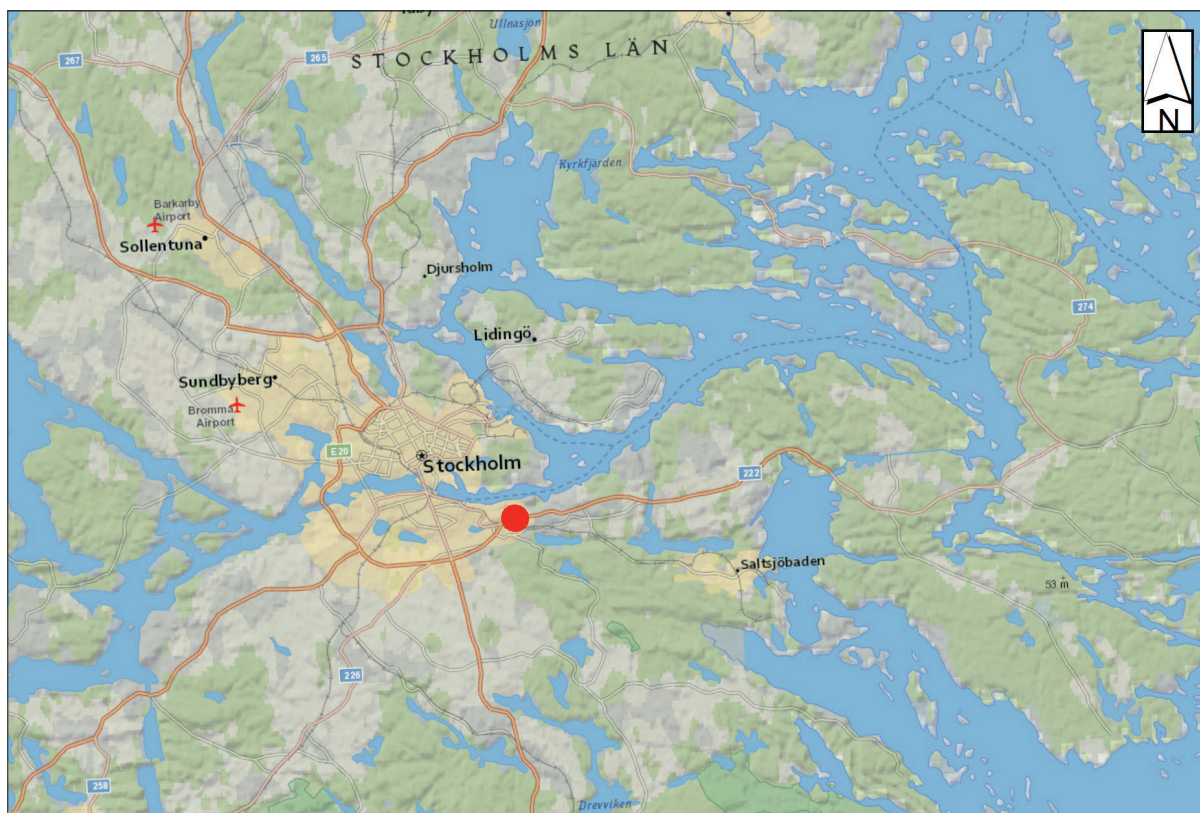

Fig. 1. Översiktskarta med Svindersviken sydost om Stockholm markerad med röd prick. © ESRI, bearbetad av Mikael Fredholm, Sjöhistoriska museet.

Kulturlagret inom hamnanläggningen Nacka 277 är rikt på fynd, främst i form av flaskor, ekfat, keramik, konstruktionstimmer från bryggor och huggspån som ligger ytligt. Förundersökningsområdet utgjordes av ett 10 meter brett område på vardera sidan om den planerade sjökabelsträckningen. Enstaka fynd i kulturlagret, bland annat fragment av kritpipor och en yngre rödgodsskål som daterats till 1700-tal påträffades. Liknande fynd och dateringar konstaterades även vid förstudien 2011 (Fredholm 2011). Inga fasta konstruktioner förutom dagens brygga påträffades inom undersökningsområdet.

Bakgrund

Nacka Energi AB planerar att lägga ned en sjökabel mellan Sickla och Finnboda (se fig. 1 och 2) i anslutning till kulturlagret i hamnanläggningen Nacka 277 och i närheten av fartyglämningen Nacka 275, som är daterad till efter 1650.

Länsstyrelsen i Stockholms län beslutade att Sjöhistoriska museet (som är en del av Statens maritima museer, SMM) skulle utföra en arkeologisk förundersökning i avgränsande syfte av Nacka 275 samt delvis undersöka Nacka 277. Det berörda vattenområdet ligger utanför Svindersviks gård (Nacka 102:1) på Svindersvikens södra strand mellan Finnboda och Sickla (fig. 2).

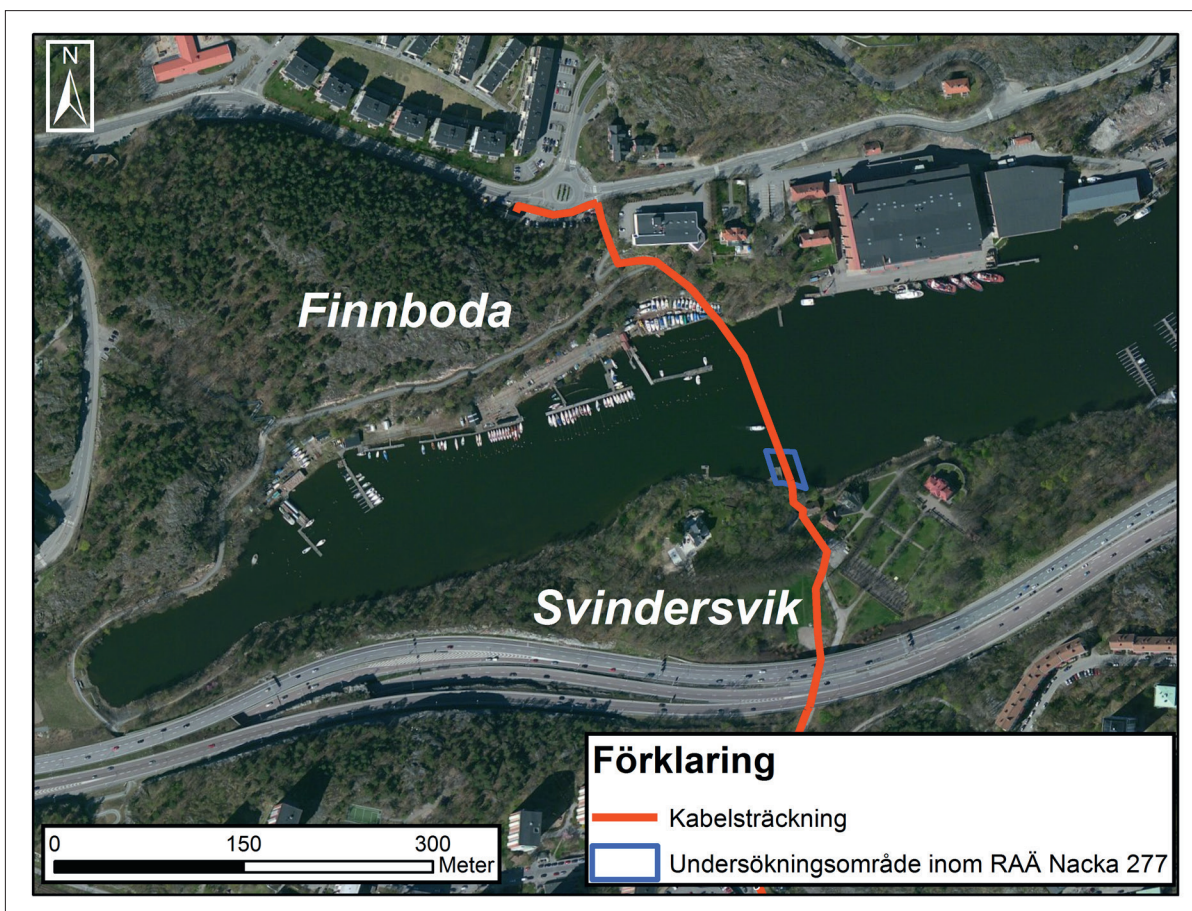

Fig. 2. Kartan visar kabelns tänkta sträckning samt undersökningsområdet markerat i blått. © Esri, bearbetad av: Jim Hansson, Sjöhistoriska museet.

Kulturmiljö och historik

En av de första byggnaderna vid Svindersviken var ett bekkokeri som anlades 1641 av holländaren Johan Von Swindern på Finnbodasidan (Hidemark 1997:11). Det är Johan Von Swindern som gett namn åt Svindersviken. Efter ett par år uppläts fler områden i Svindersviksområdet och Gäddviken då Von Swinderns verksamhet ökade markant. Tjära och beck var en för sin tid en stor och viktig industri och stora exportvaror under 1600-talet. Tjäran användes också i stora mängder vid skeppsbyggerierna som pro-

ducerade stora mängder skepp och båtar vid den här tiden.

Svindersvik ägdes av Von Swinderns ättlingar fram till 1721 då bekkokeriet med åtföljande byggnader inköptes av handelshuset Grill (Hidemark 1997:11).

Släkten Grill som kom att ta över Svindersvik med omgivningar kom ursprungligen från Genua i Italien. Under 1600-talet kom dom till Sverige, främst för sin stora skicklighet inom proberingskonsten (undersöka hur höga halter silver och

Fig. 3. Svindersviks gård 1748 av Michael Andries där man kan se bryggor och en träkaj bland annat. Vraket ligger sjunket ungefär under lilla roddbåten (röd pil). © Nordiska museet.

guld innehåller). Detta var en hög befattning vilket innebar att dom fick tillgång till Kronans silver och myntverk. År 1716 anlade familjen Grill ett handelshus som kom att bli ett av de ledande i Sverige (Hidemark 1997:11). Köpmannen Claes Grill lät uppföra Svindersviks gård på 1740-talet (RAÄ Nacka 102:2). Claes ägde under denna tid tre stora järnbruk, Iggesund, Österby och Söderby. Han var även ekonomiskt involverad i skepp och sjöfart, bland annat Ostindiska kompaniet och andra rederier. Claes Grill hade ett högt anseende som handelsman och människa. Ett bra exempel är att han uppmuntrade de unga vetenskapsmännen Linné, Mårten Triewald och Johan Alströmers idéer, även på ett ekonomiskt plan (Hidemark 1997:12). Mårten Triewald är för övrigt en av de

stora pionjärerna inom dyk- och bärgning under början av 1700-talet.

På en historisk målning från 1748 kan man se både byggnader och bryggor på gården (fig. 3).

På en karta från 1886 kan man se gården uppi- från där man tydligt ser bryggorna och husens placering i förhållande till strandlinjen (fig. 4).

Under större delen av 1900-talet fanns det andra industrier i anslutning till Svindersviken (Fredholm 2012:5).

Fartygslämningen och kulturlagret/hamnanläggningen ligger i anslutning till Svindersviks gårds hamnläge. I Svindersviken finns flera andra kända fartygslämningar, men de flesta är bedömda som övriga kulturhistoriska lämningar vilket gör att vraket här är det äldsta kända i detta område.

Fig. 4. Karta från 1886 över Svindersviks gård med byggnader och bryggor. Bryggan vid den röda pilen tangerar vrakområdet. © Lantmäteriet. Beskuren.

Tidigare undersökningar i Svindersviken

Under årens lopp har Svindersviken varit föremål för ett antal marinarkeologiska undersökningar av olika karaktärer.

- Österleden Marinarkeologisk, *utredning etapp 1 och 2* (Rönnby 1994).
- *Kvarnholmen runt* (Lindström 2011).
- *Svindersviken – en vrakkyrkogård* (Fredholm 2012).

Det var i samband med denna undersökning som den aktuella fartyglämningen liksom hamnanläggningen påträffades. Nacka 275 daterades då till efter 1650 och Nacka 277 till 1700-tal.

- *Arkeologisk rapport gällande arkeologisk förundersökning av vrak Id13* (Nacka 263) i Svindersviken, Nacka kommun. (Lindström, i manus 2016).

Förundersökningens syfte, metod och genomförande

Den arkeologiska förundersökningens syfte var att avgränsa fartyglämningen Nacka 275 samt att undersöka delar av kulturlagret inom hamnanläggningen Nacka 277 och fastställa om fasta konstruktioner fanns inom detta.

Nacka 275 karterades, mättes in och avgränsades. Sondering utfördes i avgränsningssyfte samt dokumentation.

Förundersökningsområdet inom Nacka 277 utgjordes av ett 10 meter brett område på vardera sidan om den planerade sjökabelsträckningen. Området dykbesiktigades och sonderades med sondstav med syfte att hitta fasta konstruktioner.

Påträffade fynd och konstruktioner mättes in med DGPS.

Resultat

Fartygslämningen kunde avgränsas till ett kärnområde på cirka 9×2 meter. En tre meters buffertzona runt vraket resulterar i ett område på cirka 15×8 meter. Området innehåller mestadels löst liggande skeppstimmer, i dess norra del förekommer delar av flera ekfat men de kan inte med säkerhet knytas till skeppet. Fartygslämningen ligger drygt 10 meter öster om bryggan nedanför Svindersviks bryggghus och är orienterad i nord-sydlig riktning ut från land (fig. 5).

Enligt överenskommelse med länsstyrelsen flyttades fyra bordläggningsplankor från kulturlagret Nacka 277 till området vid vrakets norra del med syfte att skapa fri väg för kabelstråket. Kabeln som planeras att nedläggas kan därför placeras i en cirka 10 meter bred korridor mellan bryggan och vrakets skyddsområde utan att påverka kulturlagret och vraket (se fig. 5)

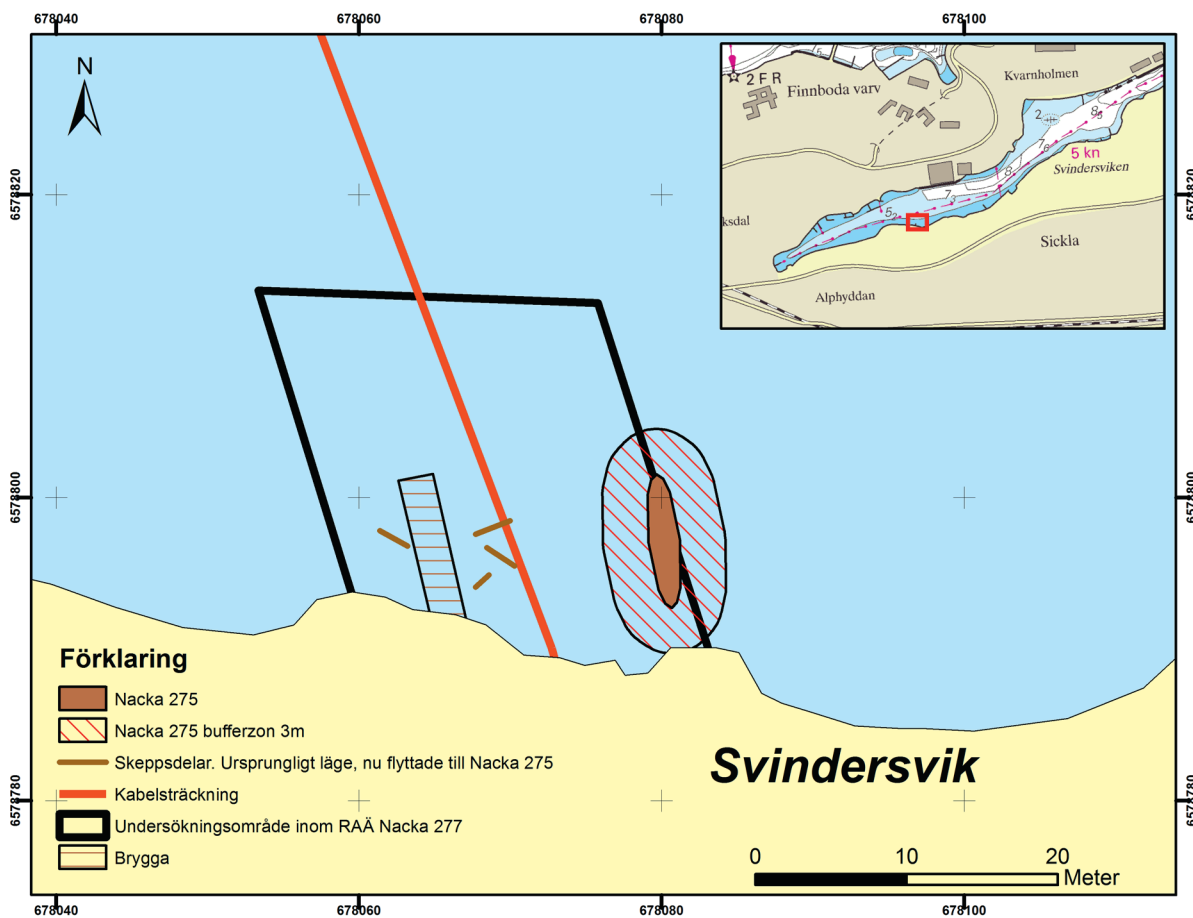

Fig. 5. Utbredningskarta över Nacka 275 och förundersökningsområdet inom Nacka 277. De i kartan markerade skeppsdelarna mättes in och flyttades därefter till vrakets nordliga del. © Sjöfartsverket, bearbetad av Jim Hansson, Sjöhistoriska museet.

Fig. 6. Bilden visar hur några av vrakets (Nacka 275) delar sticker upp ur sedimenten. Bland annat syns bottenstockar och bordläggning. Foto: Jim Hansson, Sjöhistoriska museet.

Fartygslämningen RAÄ Nacka 275

Positioner Nacka 275 (SWEREF 99 TM).

Vraket är näst intill helt dolt under sedimenten, med endast enstaka bottenstockar och bordläggningsplankor synliga ovan botten (fig. 6). En stor del av fartygslämningen ligger ner till 30–40 centimeter under bottensedimentet och är dessutom närmast stranden delvis täckt av sten och grus.

Delarna som ligger lösa uppvisar skarpa kanter och ”nya” skador vilket skvallrar om att området idag påverkas i någon form. Det kan troligen ha att göra med båtar som ankrar vid tilläggning mot dagens brygga. I norra delen av vraket precis intill platsen där två bottenstockar låg lösa och med andra skeppsdelar som stack upp ur dyn påträffades tre stycken fragmenterade tunnor (fig. 7).

En bottenstock som av modern påverkan rivits fram och som låg löst på botten togs upp och dokumenterades. Det visade sig att bottenstocken nyligen har spräckts mitt itu (fig. 8). Bottenstocken dokumenterades för en rekonstruktion av fartygslämningen storlek baserat på bottenstockens kurvatur och dimensioner. Då vraket inte kunde dokumenteras i sin helhet an-

vändes denna rekonstruktion för avgränsningen av vrakområdet.

Den spruckna bottenstocken mäter 140×18×15 (längd × höjd × bredd) centimeter och har hål för trädymlingar/naglar som mäter cirka 3 centimeter. Bordläggningen mäter mellan 25–30 centimeter och tätningen mellan dessa utgörs av tjärat djurhår. Vid en rekonstruktion av kurvaturen på bottenstocken är det troligen en bottenstock som suttit relativt centrerat i skrovet (fig. 9). Längd och breddförhållandet blir cirka 1:3 och det skulle betyda att skeppet varit cirka 14–15 meter långt och cirka 5 meter brett.

Norr	Center	Söder
N 6578801 E 678079	N 6578796 E 678080	N 6578792 E 678080

Fig. 7. På bilden syns ett antal skeppsdelar tillsammans med delar av flera tunnor. Foto: Jim Hansson, Sjöhistoriska museet.

Fig. 8. Bottenstocken togs upp, dokumenterades och återdeponerades efter dokumentation. Notera att den är halv (dymlingshålen är halva), alltså spräckt mitt uti. Foto: Jim Hansson, Sjöhistoriska museet.

Fakta : Nacka 275	
Position:	N: 6578796 E: 678080
Material:	Trä/furu
Skrovtyp:	Klinkbyggd
Längd:	Cirka 9 m (15 m inkl. buffertzon med skeppsdelar)
Bredd:	Cirka 2 m (8 m inkl. buffertzon med skeppsdelar)
Infästningar:	Trädymlingar och omböjda handsmidda spikar
Drev:	Tjärat djurhår
Metalldetaljer:	Omböjda handsmidda spikar
Datering:	Efter 1650
Typ av skepp:	Lastskuta
Last:	Okänt
Ursprung:	Mälardalen
Lämningens status:	Delundersökt

Hamnanläggningen RAÄ Nacka 277

Kulturlagret inom hamnanläggningen är rikt på fynd, främst i form av flaskor, ekfat, keramik, konstruktionstimmer från bryggor och huggspån som ligger ytligt. Enstaka fynd, bland annat fragment av kritpipor och en yngre rödgodsskål som daterats till 1700-tal (Johansson 2015) påträffades inom undersökningsområdet (fig. 10). Liknande fynd och dateringar konstaterades vid förundersökningen som SMM utförde år 2011. Under den

moderna bryggan (se fig. 5) påträffades pålar och liggande stockar som mycket väl kan vara anlagda under 1700-talet. Inga fasta äldre konstruktioner påträffades inom undersökningsområdet.

Kulturlagret avslöjar bland annat vilka typer av keramik mm som florerat vid gården vid 1700- och 1800-talet. Troligen finns äldre kulturlager under sedimenten.

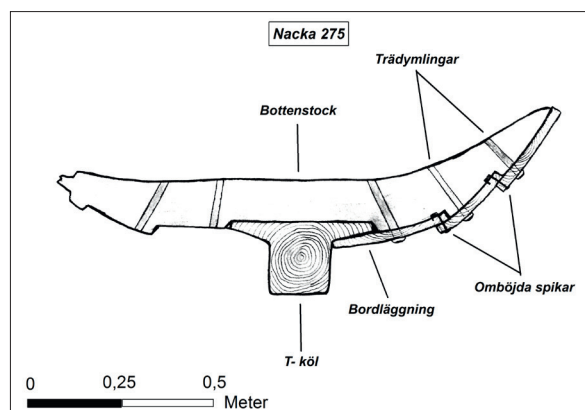

Fig. 9. Skissen visar bottenstockens kurvatur med infästningar. Kölen och bordläggningen är schematiskt inritade. Skiss: Jim Hansson, Sjöhistoriska museet.

Fig. 10. Fragment av en skål i yngre röd gods (1700-tal) i kulturlagret, hamnanläggningen Nacka 277. Artefakten bärgades, dokumenterades och återdeponerades därefter. Foto: Mikael Fredholm, Sjöhistoriska museet.

Diskussion

Fartygslämning Nacka 275 har flera likheter med vraket som påträffades vid Boobadet, RAÄ Boo 102 (Hansson 2011). Båda skeppen uppvisar klinkbyggda bord sammanfogade med omböjda handsmidda spikar. Dimensionerna på bottenstockar och bordläggning överensstämmer bra samt virket som använts är mycket grovt bilat och har endast en sida som är noggrant tillyxad. Det vill säga att anläggningsytan på spanten/bottenstockarna mot bordläggningen är snyggt arbetade medan de övriga är grova och till och med har bark kvar på vissa ställen. Skroven är kraftigt byggda och kan antas vara väl anpassade för dryga laster av olika slag.

Ett annat vrak som påminner starkt om detta är V5 (RAÄ Stockholm 908) som undersöktes 2011 av SMM vid Grand Hôtel. Det är också ett

mycket grovt byggt skepp väl anpassat för tunga laster (Hansson Sundberg 2012: 46). Detta skepp var lite större men har troligen haft en liknande funktion under 1600-talets Sverige.

Vad det gäller vraket vid Svindersvik så är det svårt att göra en helhetsbedömning vad det gäller eventuella överbyggnader eller akterspegel med tanke på att det är i stort sett helt dolt under sedimenten (fig. 11). Skeppet kan antas ha haft minst en mast, troligen två. Med tanke på att virket är från Mälardalen så är det mycket troligt att skeppet är byggt i Stockholmstrakten (Fredholm 2012:24–25).

Om tunnorna som påträffades tillhör skeppets last är osäkert men högst troligt då skeppet borde ha haft en anknytning till Von Swinders bekkoke-

Fig. 11. Bilden visar hur lite skeppet visar sig ovan havsbotten. Timret mitt i bilden är en bottenstock som försiktigt visar sig. Foto: Jim Hansson, Sjöhistoriska museet.

ri med tanke på förlisningsplatsen. Tunnorna kan vara en del av lasten, en last bestående av beck eller tjära. På en panoramabild från 1647 kan två skepp ses segla med full last av tunnor (fig. 12). Fartygslämningen Nacka 275 har troligen sett ut som dessa då det en gång seglade.

Vraket har många likheter med ett antal vrakfynd i Stockholmstrakten varför man kan börja fundera på om skeppen faktiskt byggts efter en viss standard. Det handlar om lastdryga, starka skepp som varit möjliga att byggas snabbt och billigt. Det måste ha varit en förutsättning under den snabbt växande stormakten att producera skepp som kunde transportera byggmaterial, livsmedel, exportvaror och manskap till landets olika delar. Både V5 och V4 från grävningarna vid Grand Hôtel visade sig ha seglat tvärs över Östersjön trots sin ringa storlek (Hansson Sundberg 2014).

Skeppen kan ses som dåtidens länkar mellan stapelstäderna och det viktiga utbytet med kontinenten.

Fig. 12. Bilden visar två samtida skepp som Nacka 275 som är lastade med tunnor på Mälarsidan av Stockholm. Vraket vid Svindersvik har sannolikt sett ut som dessa och varit en vanlig bild i Stockholms vardag under 1600-talet. Sigismund von Vogel Stockholmspanorama från Skinnarviksberget 1647. Källa: Wikimedia Commons.

Referenser

- Fredholm, Mikael (2012), *Svindersviken – en vrakkyrkogård: arkeologisk förstudie, Uppland, Stockholms län, Nacka kommun*, Sjöhistoriska museet: Stockholm.
- Hansson, J (2011). *En brygg- och fartygslämning vid Boobadet – Boo gårds hamn*. Arkeologisk rapport. 20011:4. Sjöhistoriska museet.
- Hansson, J, Sundberg, K (2014). *Fartygslämningar på Blasieholmen*. Arkeologisk förundersökning i form av schaktkontroll samt särskild arkeologisk undersökning. Arkeologisk rapport 2014:16. Sjöhistoriska museet.
- Hidemark, Elisabet Stavenow (1997). *Svindersviken – ett sommarnöje från 1700-talet*. Stockholm: Nordiska museet, 1997. ISBN 91-7108-425-8.
- Lindström, Jens (2011). *Kvarnholmen runt: arkeologisk förstudie, Södermanland, Nacka kommun, Svindersviken*. Stockholm: Sjöhistoriska museet.
- Lindström, Jens. (i manus, trycks 2016). *Arkeologisk rapport gällande arkeologisk förundersökning av vrak Id13* (Nacka 263). Stockholm: Sjöhistoriska museet
- Rönby, Johan (1994). *Marinarkeologisk utredning etapp 1 och 2 Österleden: vägsträckning över Saltsjön, Svindersviken och Sickla kanal: Stockholm stad, Uppland, Nacka stad, Södermanland Dnr 4587/93*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet, Byrån för arkeologiska undersökningar.
- Muntligt: Mail: Mikael Johansson, Stadsmuseet. 2015-11-16.
- Wikimedia Commons: Sigismund von Vogel Stockholmspanorama från Skinnarviksberget 1647. Källa: Wikimedia Commons. http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Von_Vogel_Stockholmspanorama_1647.jpg

Tekniska och administrativa uppgifter

Statens maritima museers dnr: 5.3.1–2015-1088

SMM projektnummer: 2081105.

Länsstyrelsens dnr: 43111–31540-2015

SMM projektledare: Jim Hansson, Statens maritima museer.

Fältansvarig: Jim Hansson.

Orsak till undersökningarna: kabelnedläggning.

Uppdragsgivare: Nacka Energi AB

Undersökningstyp: Arkeologisk förundersökning.

Undersökningstid: 16–17 november.

Plats: Svindersviken, RAÄ Nacka 275 och 277.

Kommun: Nacka.

Län: Stockholms län.

Landskap: Södermanland.

Socken: Nacka.

Rapportansvarig: Jim Hansson.

Deltagare: Mikael Fredholm, Jens Lindström och Jim Hansson.

Undersökt yta: 50 m².

Undersökningens m.ö.h.: -1 till -2 m ö.h.

Koordinatsystem: SWEREF 99 TM.

Koordinater för utredningens sydvästra hörn:

N 6578789/E 678060 (SWEREF 99 TM).

Sjökort: 6142.

Dokumentationshandlingar:

Rapporten finns upplagd på SAMLA på RAÄ, Stockholm och övriga handlingar på Sjöhistoriska museets arkiv i Stockholm. Förvaring av digitalt dokumentationsmaterial: Video, stillbildsfotografier och digitala ritningar förvaras digitalt på Statens maritima museers servrar. Samtlig lagring är redundant och backupkopior förvaras på fysiskt skild plats från huvudlagringen. Hårdvaran till lagringen byts ut med 3 till 4 års mellanrum för att upprätthålla feltolerans och rätt lagringskapacitet.

Fynd: Två keramikfynd och en bottenstock bärgades, dokumenterades och återdeponerades därefter.

Ett 1600-talsskepp vid Svindersviks gård

Inför en planerad nedläggning av en sjökabel mellan Sickla och Finnboda i anslutning till kulturlagret i hamnanläggningen Nacka 277 och i närheten av fartygslämningen Nacka 275, som är daterad till efter 1650 har Sjöhistoriska museet, som är en del av Statens maritima museer den 16–17 oktober 2015 utfört en arkeologisk förundersökning i avgränsande syfte. Förundersökningen genomfördes efter beslut av Länsstyrelsen i Stockholms län.

In between the 16th–17th of October 2015, the Swedish National Maritime Museums were contracted to assess the archaeological impact of one planned submarine cable in the sound between Sickla and Finnboda, Nacka in the Swedish east coast archipelago close to Stockholm harbour. The archaeological survey revealed a delimitation of the wreck and parts of the cultural layer dating back to the 17th and 18th century.

SJÖHISTORISKA

Box 27131

102 52 Stockholm

Tfn: 08-519 549 00

www.sjohistoriska.se

ISSN 1654-4927
